

Krózser Anna – Szentiványi Zsófia

Muszlimok Németországban - együttélés vagy egymás mellett élés?

Jelen írás a 2009. április 16–18. között megrendezett a XXIX. Országos Tudományos Diákköri Konferencia egyik győztes dolgozatának (Társadalomtudományi Szekció, Nemzetközi Tanulmányok Tagozat) a Nemzet és Biztonság számára készített, rövidített változata.

A felmérések szerint az elmúlt években növekedett Európa iszlámellenessége. Az európai tömegmédiá e jelenséget hajlamos egyszerűen a terrorizmushoz (a szeptember 11-i terrortámadás hamburgi gyökerei, madridi merénylet, Theo van Gogh meggyilkolása, a londoni metróban elkövetett merénylet), illetve a radikalizálódó iszlámhoz (a francia fejkendőbotrány és az azt követő zavargások, a dán karikatúra-botrány) kötni. Az európai átlagember által fogyasztott média jóval kevesebbet foglalkozik a probléma mélyebb társadalmi-gazdasági gyökereivel, amelyeknek a legtöbb esetben semmi köze a radikális iszlámizmushoz, vagy a terrorizmus veszélyéhez. A mélyebb okokról legtöbbször csak a tudományos folyóiratok, tanulmányok és a téma kutatói szólnak, mivel azonban eredményeik nem jutnak el a szélesebb közönséghez, az európai átlagember előítéletek és sztereotípiák által gerjesztett iszlámellenessége növekszik, ami akadályozza az európai muszlimok integrációját. A legtöbben figyelmen kívül hagyják, hogy az európai – távolról sem homogén – muszlim közösségre a fejlett országok többségének szüksége van a nyugati népesség csökkenése miatt fellépő munkaerőhiány pótlására. Sokan még mindig idegen testnek látják az eltérő vallással, kultúrával, normákkal élő betelepülteket, sőt a már Nyu-

gaton születetteket is. A tömegmédiá hírei miatt gyakran azonosítják a teljes muszlim kisebbséget a radikális iszlámistákkal, akikkel kapcsolatban valóban felmerül a terrorizmus veszélye Nyugaton, holott a muszlim közösség legnagyobb része elhatárolódik mindennemű erőszakos cselekedettől.

Feltűnő azonban, hogy Németország kimaradt a botrányok sorából, annak ellenére, hogy Európában itt él a második legnagyobb muszlim kisebbség. Azt hihetnénk, hogy ez biztos jele az integráció sikerességének, és annak, hogy a muszlimok tökéletesen beilleszkedtek a többségi társadalomba, amely elfogadó velük szemben, esetleg asszimilációjuk is megvalósult. Ez

Az **alevi kisebbség** a törökországi törökök egyötödét teszi ki, a németországi törökök körében mintegy 400 ezer a számuk. Az aleviták a tizenkettes síita vallásnak egy – a törökök, a kurdok és az iráni azeriek egy részének körében népszerű – sajátos csoportja. Nevük Alitól, Mohamed próféta vejétől származik, akit a síitákhoz hasonlóan az aleviták is az első törvényes kalifának tartanak. Az aleviták a Koránt nem tekintik Isten Igéjének, mert meggyőződésük szerint az csupán a szunniták által manipulált irat. Elutasítják az iszlám törvényt, a saríát is. A történelem során kemény üldöztetésben volt részükhöz, Törökországban még ma sem ismerik el hitüket legitim vallásként.

azonban korántsem igaz: Németország hozzáállása a muszlimokhoz az ezredfordulóig csupán a nagyfokú tolerancia volt a kisebbség iránt, de igazi integrációs törekvésekre nem került sor. Ennek következtében egyik generációt sem sikerült közelíteni a többségi társadalomhoz, és ha az ezredforduló óta tartó kedvező folyamatok nem hozzák meg a várt sikert, úgy a nem túl távoli jövőben tartani lehet attól, hogy a francia zavargások példája német földön is megismétlődik.

A németországi muszlim kisebbség történetéről

A muszlim népesség létszámának hirtelen megugrása Németországban a második világháború utáni vendégmunkásprogramnak köszönhetően az 1960-as években következett be. A program célja az időszakos munkaerőpótlás volt, mert a prosperáló német gazdaságnak alacsony képzettségű munkaerőre volt szüksége, és a német munkaerőpiac képtelen volt ennek az igénynek a kielégítésére. 1961-ben született meg az első kétoldalú megállapodás a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) és Törökország között, melynek értelmében a német munkaadók akár százezreket is toborozhattak török területekről. A német állam azonban nem kínált számukra tartós letelepedést. 1973-ra, amikor a program lezárult, már közel egymillió török állampolgár tartózkodott Németországban, akiknek nagy része nem akart visszatérni hazájába, habár a szövetségi kormányzat erre ösztönözte őket.

A munkák jellegéből adódóan a vendégmunkások zöme férfi volt, akik hosszú távra terveztek, ezért szerették volna a családjukat is Németországba telepíteni. Ezt a családegyesítési törekvést az alkot-

mánybíróság 1980-ban jóváhagyta, így a nemek aránya lassan kiegyenlítődött. Ezzel a kisebbségi társadalmi struktúra alapvetően megváltozott: míg az 1970-es évek végéig a legnagyobb korcsoportot a harmincas éveikben járók jelentették, addig 1980 után a hat éven aluliak aránya lett a legnagyobb. Ennek okát többek között a török bevándorlóknak a németekénél magasabb termékenységi rátájával, magasabb gyermekvállalási hajlandóságával magyarázhatjuk. Mivel vendégmunkásokra elsősorban a nagy ipari körzetekben volt szükség, a muszlim kisebbséget ma elsősorban a volt NSZK területén találhatjuk.

Németországba több hullámban érkeztek bevándorlók nemcsak Törökországból, hanem Észak-Afrikából, a Közel-Keletről és a volt Jugoszlávia területéről is. A 2006-os adatok a muszlim közösség létszámát megközelítőleg 3,1-3,3 millió főre becsülték, akiknek 80 százaléka szunnita, 20 pedig síita. A síitákon belül jelentős vallási kisebbséget tesznek ki az alevik. Körülbelül egymillió muszlim már Németországban született. Az illegálisan bevándoroltak számáról nehéz megbízható adatot találni, de becslések szerint számuk 100 és 200 ezer közé tehető. A muszlim kisebbség származása szerint közel hetven nemzetiségből áll, de a legnagyobb csoportot a törökök jelentik 2,5-2,6 millió fővel.

1973-ra a német gazdasági növekedés megtorpant. A gazdasági visszaesés miatt a munkanélküliség már a német lakosságot is sújtotta, így a német állam a vendégmunkásokat hazatérésre ösztönözte, akár pénzbeli juttatásokkal is. Ennek ellenére a Törökországba visszatérők aránya csak tíz százalékot tett ki, miközben a bevándorlás, részben a család-egyesítések miatt, tovább folytatódott. Ez merőben új helyzetet teremtett: nyilván-

valóvá vált, hogy a nagyszámú muszlim kisebbséggel Németországnak hosszú távon kell számolnia.

A családgyejesítés mellett szabályozásra várt az állampolgárság kérdése is, amire a kilencvenes évek végéig a német állam nem fordított kellő figyelmet. Sok politikus az állampolgárságot célnak, nem pedig az integrációhoz vezető út első lépésének tekintette. Az 1913-tól kisebb módosításokkal 1999-ig érvényben volt német állampolgársági törvény a bevándorlók politikai kirekesztéséhez vezetett. Nem adott automatikusan állampolgárságot a Németországban külföldi szülőktől született gyermekeknek, és nem fogadta el a kettős állampolgárság intézményét sem, s a felnőttek csak 15 év ott-tartózkodás után kérelmezheték az állampolgárságot. Ennek kö-

Az „**európai vezérkultúra**” (*europäische Leitkultur*) és az „**euro-izlám**” fogalmait Bassam Tibi, a Németországban élő szíriai származású professzor hozta be a köztudatba. Rostoványi Zsolt *Az európai muszlim közösségek differenciáltsága* című munkájában a következőket írja a két fogalomról: „'Európai vezérkultúra' alatt Tibi egy olyan konszenzuson alapuló érték- és normakatalógust ért, amely összhangban van a kulturális modern értékeivel: pluralizmus, tolerancia, szekularizmus, demokratikus civil társadalom és individuális emberi jogok. Egyértelműen amellet foglal állást, hogy az európai izlámnak – az 'euro-izlámnak' – is ezen az „európai vezérkultúrán” kell alapulnia. Az euro-izlám Tibi értelmezésében az európai izlám diaszpóra európai identitása, amely felvilágosult, racionalista és az európai értékeket elfogadó. Ellentétpárjának a 'gettó-izlámot' tartja, vagyis a sok helyütt kialakulóban lévő 'párhuzamos társadalmakat'. Látható, hogy Tibi az 'identitás és közös értékek nélküli multikulturalizmussal', a szeparációval szemben az integrációt támogatja. Az európai muszlimok eszerint az európai modernitás és nem az ummakollektivitás részei.”

vetkeztében a ma Németországban élő török származású lakosok közül 1,9 milliónak csak török állampolgársága van. A német állampolgárság kérelmezésétől az is visszatartotta a bizonytalanokat, hogy a honosításért cserébe le kellett volna mondaniuk török állampolgárságukról. 1990-re az országban élő összes külföldi létszáma az összlakosság kilenc százalékára nőtt, ennek ellenére a német politika a muszlim kisebbséget továbbra is vendégmunkásnak tekintette, vagyis olyan személynek, aki csupán munkalehetőségként, nem pedig bevándorlási célszámként tekint Németországra.

1998-ban az addig kormányzó konzervatív pártokat az SPD és a Zöld Párt koalíciója váltotta fel, s ezzel változás történt az állampolgársági előírásokban is. A 2000-ben életbe lépett törvény állampolgárságot adott a nem német szülők Németországban született gyermekeinek, ha legalább az egyik szülő minimum öt éve legalísan tartózkodik az országban. Engedélyezték továbbá a kettős állampolgárságot a 2000 után született gyermekeknek 23 éves korukig, ekkor azonban választaniuk kell, hogy melyik ország állampolgárai kívánnak maradni. A törvény nagy hátránya, hogy nem rendezte a 2000 előtt születettek jogviszonyát, így még a 2003–2006 közötti időszakban sem mutatkozik a csak török állampolgársággal rendelkező, körülbelül 1,9 millió tömeg létszámában jelentős változás, és a német állampolgárságért folyamodó törökök száma is stagnál.

A reform nem talált pozitív fogadtatásra a konzervatívok között. A 2000-es tartományi választások eredményeképp a Bundesratban a CDU került többségbe. A konzervatív térnyerés következményeképp került be a *Leitkultur*, a vezérkultúra kifejezés a nemzeti integrációs párbeszédbe. Az először

Bassam Tibi által használt szóösszetétel az ő értelmezésében egy, a multikulturalizmus jegyében fogant toleráns, európai vezérkultúrát jelentett, míg a CDU politikusi már egy sokkal kevésbé toleráns német vezérkultúrát emlegettek, amelyhez a bevándorlóknak alkalmazkodniuk kellett az állampolgárság megszerzéséhez.

A vezérkultúra gondolatát több konzervatív vezetőség tartomány (Baden-Württemberg, Hessen, Alsó-Szászország, Bajorország) az állampolgárságért folyamodóknak kritériumként támasztott tesztekkel ültette át a gyakorlatba. A kérdőív a német kultúrára és értékekre vonatkozó 30–100 kérdésből állt, de hangsúlyosan tartalmazták a muszlimokról alkotott sztereotípiákat is, s ez megosztotta a német politikusokat.

Hosszú és nehézkes folyamat eredményeképpen 2005 januárjában új bevándorlási törvény lépett életbe, amely egységes jogi keretbe foglalta a bevándorlás ellenőrzését és szigorítását, és a legális bevándorlók németországi integrációját elősegítő intézkedéseket is tartalmazott. A tartózkodási engedély kiváltását is megkönnyítették. Minden új, Németországba törvényesen bevándorló egyént egy nemzetileg egységesített és szövetségileg szabályozott integrációs intézkedéscsomag segíti a beilleszkedésben.

Végül 2006 májusában a belügyminisztériumok nemzeti konferenciáján megállapodtak az állami normákról is, de az állampolgárság megszerzése továbbra is igen nehézkes procedúra: az egyes tartományok pedig külön kritériumokat is támaszthatnak. A szükséges tartózkodási időt nyolc évről hat évre csökkentették, ám az írásbeli és szóbeli német kifejezőkészséget is alapvető feltételnek szabták. A jelentkezőket a német alkotmányvédelmi hivatal, a *Bundesamt für Verfassungsschutz* vizsgálja. Büntetett előéletűek nem kap-

hatnak állampolgárságot. Kötelező a részvétel egy integrációs kurzuson is, a tanfolyam végén pedig a tanultakról számot kell adni.

Élet egy párhuzamos társadalomban?

A muszlim kifejezést gyakran csak az iszlám vallással azonosítják, holott ennek a szónak sokkal tágabb a jelentéstartalma. Mint ahogy Európát alapvetően keresztény értékeket valló kontinensnek tartjuk, noha szekuláris államok alkotják, népessége vallásilag megosztott, sokan nem gyakorolják vallásukat, s vannak vallásilag iszlám többségű országai is (Bosznia-Hercegovina, Albánia, Koszovó), úgy az iszlám világot is elképzelhetjük ebben a kontextusban. Az iszlám világ országai között is van szekuláris állam, és vannak vallásukat nem gyakorló, de muszlim értékeket képviselő csoportok, sőt keresztény kisebbségek is.

Az iszlám nem csupán vallás, hanem a vallásból, az etikai normarendszerekből, a gazdasági és társadalmi doktrínákból, a jogrendszerből, a kormányzási és politikai rendszerből, a civilizációból és kultúrából álló komplex rendszer. Az Európában élő muszlimok identitását alapvetően három tényező határozza meg: a vallásosság, a származási ország és az újfajta identitás. Míg a nyugati kultúrkörben az emberek elsősorban a származási országukkal azonosítják magukat, addig a muszlimoknál az iszlámhoz való tartozás az erősebb.

A legtöbb muszlim országban az állam és az egyház nem független egymástól, mint a nyugati világban. Az iszlám jogot, a sariát alkalmazzák fő jogforrásként, de rendkívül változatos formában, emellett beemeltek elemeket a nyugati típusú jog-

rendből is, például van alkotmányuk. Törökországban azonban a világi és az egyházi jogrend – a világi elsőbbségével – élesen elkülönül egymástól.

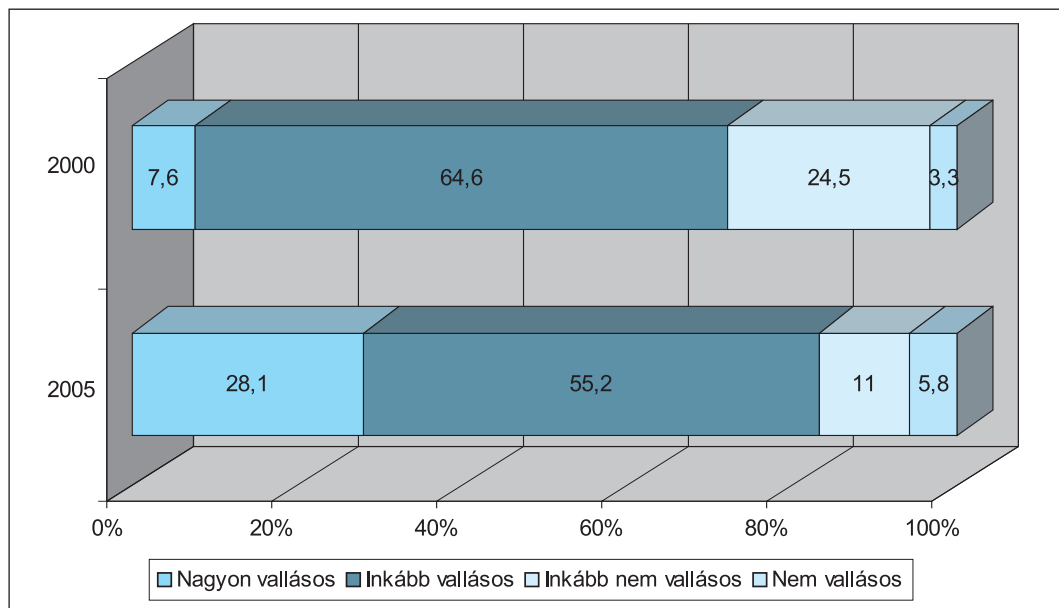
Megfigyelhető, hogy a vallásosság az idősebb korosztályokban a legnagyobb mértékű. A tartózkodási idő szerinti megoszlás azt mutatja, hogy a csak nemrégiben Németországba bevándorolt muszlimok – túlnyomórészt házassági migránsok –, mint ahogy a nagyon régóta ott élők is, az átlagnál erősebben vallásosak. A hosszú, nem muszlim környezetben való tartózkodás nem vezet automatikusan a vallásosság mértékének csökkenéséhez. Az iskolában eltöltött évek számával viszont fordítottan arányos: minél magasabb a végzettség, annál kisebb a magukat nagyon, illetve inkább vallásosnak vallók aránya. Habár a vallásosság mértékének növekedése mindegyik életkorcsoportot érinti, a legnagyobb növekedés a

legfiatalabb és legidősebb korcsoportban mutatkozott a 2000-es felmérés adataihoz képest.

Az idősebbek körében az anyaország-hoz való kötődés sem elhanyagolható, hiszen sokan nyugdíjas éveikre visszatérnek régi hazájukba, ha ezt körülményeik lehetővé teszik. Egy kérdőív tanúsága szerint az ezer megkérdezett muszlim migráns 35,7 százaléka gondolt már arra, hogy hazatér származási országába.

A kialakuló új identitást jól példázza, hogy a megkérdezettek 32 százaléka szeretne teljesen integrálódni új hazájába, további 61 százalékuk pedig részlegesen. A muszlimok toleranciáját mutatja, hogy 89,7 százalékuk tartja fontosnak a keresztények és muszlimok közti párbeszédet, és 83,3 százalékuknak vannak keresztény barátai. A megkérdezettek 60 százaléka vett már részt olyan rendezvényen, melynek témája a keresztények és a muszlimok

A vallásosság mértéke a muszlimok körében

közi párbeszéd, emellett még 28 százalékuk érdeklődik az ilyen rendezvények iránt. A válaszadók 58,6 százaléka el tudja képzelni, hogy egy keresztény–zsidó–iszlám munkakörnyezetben dolgozzon.

A németek veszélyforrást látnak a fiatal korcsoportban, mert a többi nyugat-európai ország példáját látva radikalizálódásuktól tartanak, ezért az ő identifikációjuk különleges jelentőségű. Ebben a korcsoportban a németországi tartózkodási idő növekedésével a vallásosság mértéke enyhén csökken. A Németországban született vagy felnőtt fiatal migránsok kisebb arányban vallják magukat nagyon, illetve inkább vallásosnak, mint azok a fiatal bevándorlók, akik csak felnőttkorukban érkeztek az országba.

A németországi muszlim populáció tartós berendezkedésével megjelent az igény arra, hogy közösséget képezzenek, megszervezzék vallásgyakorlatukat, és fenntartsanak valamilyen kapcsolatot az anyaországgal. A török államnak is érdekében állt, hogy a kivándoroltakat egy a török kormányhoz hű szervezet ernyője alá tömörítse, s ezzel elejét vegye annak, hogy az ellenzéki erők társadalmi bázist építsenek ki németországi honfitársaik között. A szervezetek közös jellemzője, hogy tevékenységük nemcsak a vallásra terjed ki, hanem a legtöbb muszlimokat érintő ügyre is. A török származásúak két legnépszerűbb szervezete a DITIB (Diyanet Isleri Türk Islam Birliği – Türkisch-Islamische Union der Anstalt für Religion: Vallási Intézet Török–Iszlám Uniója), melynek 2006-ban 117 ezer tagja volt és az Islamrat (Iszlám Tanács), melynek 147 ezer. Emellett szinte eltölpül a ZMD (Zentralrat der Muslime in Deutschland – Németországi Muszlimok Központi Tanácsa) 35 ezer taggal és a VIKZ (Verband der Islamischen Kulturzentren – Iszlám Kulturális Központok

Szövetsége) 24 ezerrel, annak ellenére, hogy ez a török fiatalok legnépszerűbb szövetsége. Az IGMG (Islamische Gemeinschaft Milli Görüs – Milli Görüs Iszlám Közösség) létszáma becslések szerint körülbelül 26 ezer. A szervezetek összességében a muszlim kisebbség mindössze 11,5 százalékát képviselik.

A német állam egyik célja, hogy egységesítse a muszlim kisebbséget, mert úgy hatékonyabb tárgyalásokat tudna velük folytatni. A muszlimok is belátják, hogy érdekeiket közös képviselő útján eredményesebben érvényesíthetnék, azt viszont mindenképpen meg akarják előzni, hogy az összevonást a német állam vezényelje le. Ennek érdekében a legtöbb szervezet saját hatásköre alá akarja vonni a többit, így viszont csak a rivalizálás erősödik. A centralizációt tovább nehezíti, hogy egyedül a ZMD vall liberális integrációpárti elveket, ami a kívülállók számára azt jelenti, hogy ez a szervezet alkalmas az egységes érdekképviselő vezetésére, a radikálisabb, vagy nacionalistább elveket valló muszlimok viszont éppen emiatt nem tudnak azonosulni vele. A többi szervezet azért képtelen az egységesítésre, mert vagy túl kis csoport érdekeit képviselik (alevik, síiták, arabok), vagy túl szorosan kapcsolódnak a török államhoz, amelynek nem áll szándékában az integrációt elősegíteni, vagy túl radikálisak, mint az IGMG, s emiatt német részről nem talál kedvező fogadtatásra.

2007 áprilisában négy muszlim szervezet bejelentette, hogy egy új, közös ernyőszervezetet alapítottak azzal a céllal, hogy Németország összes muszlimjának érdekeit képviselje, és tárgyalópartnere legyen a politikusoknak. A KRM, a Koordinierungsrat der Muslime in Deutschland (Németországi Muszlimok Koordináló Tanácsa) alkotó szervezetei, a DITIB, a ZMD, az Islam-

rat és a VIKZ továbbra is független marad, de a KRM-et tekintik a politikai párbeszéd központi szervezetének.

Ez a kezdeményezés azonban nem veszi figyelembe a vallási, illetve a társadalmi-politikai célú képviselő közötti különbséget. Az említett szervezetek mindegyike vallási szervezet, így még tagjaik részéről sem rendelkeznek a politikai érdekképviselőhöz szükséges felhatalmazással, ráadásul a résztvevők a muszlim populációnak csak a kisebbségét alkotják. Az, hogy vallási szervezetek veszik át a politikai funkciókat, egy szekuláris demokráciában igen nehezen értelmezhető: nem veszik figyelembe a vallásukat nem gyakorlók érdekeit, és a politikai pártok integrációs szerepét akadályozzák.

A KRM esetében is felmerül a kérdés, hogy a vallási szervezetek képviselhetik-e a muszlimokat politikai ügyekben. A szekuláris muszlimok számára ez az önjelölt képviselő ráadásul sértő is, mert sokuk épp az ilyen fajta iszlám elől menekült Németországba, és aggódnak, hogy a gyermekeiknek is ezt az iszlámot fogják tanítani az iskolában. Ezt látszik alátámasztani, hogy a fejkendő és az iszlám ruha elfogadtatásának ügye a KRM által ismét napirendre került.

Mind a német állam, mind a vallási szervezetek arra törekednek tehát, hogy egy szervezet ernyője alá tömörítsék az összes németországi muszlimot, ez azonban nem szerencsés, mert a muszlim kisebbség rendkívül heterogén, így érdekeik sem feltétlenül egyeznek meg minden tekintetben. További problémát okoz az is, hogy komolyabb szerepet ez ideig csak a vallási érdekképviselői szervek tudtak betölteni, azonban – mint már említettük – ezek a szervezetek sem képviselik a muszlimságot reprezentatív mértékben. A megoldást az osztott érdekképviselő jelenthetné, az-

az az etnikai kisebbségi érdekképviselőket súlyának és elismertségének növelésére is szükség volna.

Az állam igyekszik a Korán oktatását a köziskolákban bevezetni, attól tartva, hogy állami felügyelet nélküli oktatása a szélsőségek megerősödéséhez vezet. Problémát jelent azonban, hogy kevés olyan muszlim hitoktató van, aki a Németországban való tanításhoz szükséges nyelvi készségekkel rendelkezne. 2005-ben a Münsteri Egyetem egy hitoktatóképző programot indított, hogy enyhítse ezt a hiányt, és a német iskolákban a muszlimok egyenlő elbánásban való részesedését elősegítse. 2009 márciusában Berlinben is nyílt egy intézet, amely az imámok sokoldalú képzésével igyekszik a kultúrák összehangolását biztosítani. A német egyetemekre az imámképzést illetően a politikai elit felől is nyomás nehezedik, melynek vezéralakja Claudia Roth a Zöld Pártból. Ennek fő oka az az imámokat leggyakrabban ért kritika, hogy többségük külföldről származik, így nem eléggé elkötelezettek a német életforma iránt, s emiatt olyan vallási normákat és értékeket terjesztenek, amelyek gátolják a muszlimok németországi integrációját.

A muszlimok részvételét a német politikai életben erősen korlátozza, hogy legnagyobb részüknek nincs német állampolgársága. A választásokon mindössze félmillió muszlim szavazóval lehet csak számolni, ami igen kis százaléka a 3,3-3,4 milliós kisebbségnek. Az arány előreláthatólag nem fog jelentősen javulni a közeljövőben sem. A 2000-ben életbe lépett állampolgársági törvény, amely a Németországban született gyermekeknek bizonyos feltételek mellett automatikusan német állampolgárságot ad, ebből a szempontból releváns hatásait csak akkor fogja éreztetni, mikor ezek a gyermekek elérik a szavazáshoz szükséges életkort.

A muszlim bevándorlók politikai integráltságának fokát mutatja, hogy míg a migránsok 65 százaléka állítja, hogy olvasta és teljes mértékben ismeri a Koránt, addig ugyanezt a német alkotmányról mindössze 26 százalékuk mondja, és további 50 százalékuk, hogy egyes részleteket ismer belőle. Arra a kérdésre, hogy a német állam alkotmánya összeegyeztethető-e a Koránnal, a válaszadók csupán 37 százaléka mondott igent (21 százalékuk nemmel válaszolt, 25 százalékuk nem gondolkozott még rajta, 17 százalékuk nem adott választ). Arra a kérdésre, hogy ha a két normát nem találják összeegyeztethetőnek, melyikhez tartanak magukat, mindössze 35 százalékuk állította, hogy az alkotmányt tekinti fontosabbnak, 8,5 százalékuk bevallotta a második helyre sorolta, 57,5 százalékuk pedig nem adott választ. Emellett a megkérdezettek csak 12,4 százaléka gondolja, hogy az államot és a vallást el kell egymástól választani, 21,2 százalékuk szerint nem szükséges a szekularizáció, 37,5 százalékuk pedig partneri viszonyt képzel el. Fontos megemlíteni, hogy a muszlim bevándorlók nagy részét kitevő törökök hazatérve is ezzel a problémával szembesülnének, hiszen ebben a kérdésben Törökországban sem egységes a társadalom véleménye.

Felméréseket végeztek arra nézve is, hogy a muszlimok körében kik élvezik a legnagyobb bizalmat. Eszerint 56 százalékuk az imámokban, illetve a mecset elöljáróiban bíz meg leginkább, 16 százalékuk a rendőrségben, 13,1 százalékuk a német pártokban, 10,3 százalékuk a tartományi elnökökben, 4,6 százalékuk a kancellárban. A pártok és a politikusok iránti alacsony bizalom oka lehet az is, hogy kevés önmagát muszlimnak valló és a muzulmánok érdekeit szem előtt tartó politikus van a német közéletben.

A ZMD tanácsai alapján a választójoggal rendelkező muszlimoknak nemcsak kötelességük, hanem jól felfogott érdekük is, hogy szavazatukkal ne csak a saját, hanem az állampolgársággal nem rendelkező muszlimokat is képviseljék. Meglátásuk szerint szavazatuk akár döntő befolyással is lehet, mert koncentráltan élnek olyan nagyvárosokban, mint például Berlin, illetve Köln. Az itteni muszlim szavazóknak azt javasolják, hogy választókerületükben tájékozódjanak az összes jelölt muszlimokkal kapcsolatos politikai elveiről, és ennek alapján, ne pedig párthovatartozás szerint válasszanak.

Vannak jelei annak, hogy a pártok alkalmazkodni kezdenek a megváltozott körülményekhez, hiszen majdnem mindegyiknek van már külön a muszlimokkal, vagy törökökkel foglalkozó alszervezete, például az SPD-nek az A-SPD (Arab Szociáldemokraták), vagy a Zöld Párt Immigrünje. Ez a pártok nyitottságát mutatja a bevándorló szavazók iránt, és alszervezetek képviselik őket a különböző integrációs ügyekben is. Ennek ellenére sok ambíciózus muszlim fiatal inkább a vallási, kulturális szervezetekbe lép be a politikai pártok helyett.

A már korábban is említett honosítási kérdőívek kiválóan példázzák a muszlimokkal, illetve az iszlám vallással szembeni leggyakoribb előítéleteket, melyek a német társadalmat is áthatják. Egy 2006-os felmérés szerint a németek 58 százaléka számít egy elkövetkezendő konfliktusra a muszlim populációval, míg ugyanezt 2004-ben a lakosság csupán 29 százaléka tartotta elképzelhetőnek; 46 százalékuk tart egy küszöbönálló terrortámadástól, és 42 százalékuk gondolja úgy, hogy terroristák rejtőzködnek a muszlim népesség sorai között. Míg a muszlimok kétharmada van alapvetően jó véleménnyel a kereszt-

nyekről, addig a németeknek csak egyharmada érez ugyanígy az iszlám iránt.

A muszlimokkal való együttélés a német lakosság 39 százalékában ellenérzéseket kelt, és közel egyharmada gondolja úgy, hogy további bevándorlásukat meg kellene akadályozni. A németek és a muszlimok egymáshoz való viszonyának eredményeként két párhuzamos társadalom alakult ki, amit jól fejez ki, hogy a németek mindössze 37 százalékának van muszlim barátja, 61 százalékának egyáltalán nincs. A egyes házasságok alacsony száma is azt mutatja, hogy a muszlimok zárt közösséget alkotnak, és saját etnikumukból választanak társat. Ez különösen a nőkre és a törökökre igaz. A nők esetét magyarázza, hogy míg a Korán bizonyos feltételek mellett a férfiaknak engedélyezi a keresztényekkel és a zsidókkal való házasságot, addig a nőknek ezt szigorúan tiltja. Egy érdekes adat: annak ellenére, hogy az összes németországi külföldi állampolgár 25 százaléka török, a külföldiekkel házasságra lépő német nőknek csak 14 százaléka választ török férjet, a német férfiaknak pedig csupán 8 százaléka vesz feleségül török nőt.

A törököknél különösen magas a házassági migráció aránya, s még napjainkban is gyakori, hogy Törökországból választanak maguknak házastársat. Ez megint csak integrációs problémákat vet fel, hiszen újabb bevándorlók érkeznek, ami különösen az anyaországból érkező menyasszonyok esetében okoz gondot, mert gyakran nagyon fiatal és alulképzett, németül egyáltalán nem beszélő nőt választanak, de még a Németországban élő, jól képzett török származású nők is szívesen folyamodnak az ilyen házassághoz. Nemrégiben a német állam 18 évre emelte a házassági célból bevándorlók belépéséhez szükséges életkor alsó határát, továb-

bá feltételül szabta a német nyelv minimális szintű ismeretét is.

Paradox módon a muszlimokat hátrányosan, diszkriminatív módon érinti az is, hogy mivel a német politikai kultúrát korábban erőteljesen befolyásolta a nemzetiszocializmus és a kommunista diktatúra, a német társadalom különösen érzékenyen reagál az államnak a civil szférába való beavatkozására, s nem tűri el az antidemokratikus, intoleráns, illetve totalitárius törekvéseket. Ennek érdekében alkotmányvédő hivatalokat hoztak létre mind tartományi, mind pedig szövetségi szinten. E hatóságok azt vizsgálják, hogy a bejegyzett és underground társadalmi szervezetek nem fejtenek-e ki demokráciaellenes vagy az alkotmánnyal összeegyeztethetetlen tevékenységet. A hivatalok túlbuzgóságának azonban gyakran nemkívánatos hatásai is vannak, mivel az iszlámista szervezetek megfélemezésének szándékával és jelszava alatt gyakran a németek és a muszlimok párbeszédét, illetve az utóbbiak integrációját is megnehezítik. Ha valakit az alkotmányvédelmi hatóság megfigyelés alá helyez, az akár az állampolgárság vagy a tartózkodási engedély megvonásához is vezethet. A hivatalok ugyanakkor – számos kritikusaik szerint – nemegyszer már-már megszálott módon ellenőrzik nem csupán a szervezeteket, de a legkülönbözőbb nyilatkozatokat és a publikációkat, illetve egyes személyeket is. Legerőteljesebb kritikusaik szerint a hivatalok egyrészt komoly tévedésben vannak, ha azt hiszik, hogy a németek szemében a muszlimok integrációnak a becslések alapján a muszlim népesség csupán egy százalékát kitevő iszlámisták a fő akadályai (ez ugyanis sokkal összetettebb probléma), másrészt arra is felhívják a figyelmet, hogy a túlzott bizalmatlanság a muszlimokban ellenérzéseket szülhet az állammal szemben.

A diszkriminációellenes kezdeményezések terén lassú fejlődés tapasztalható. Németország 2006-ban vezette be az egyenlő bánásmódról szóló általános törvényt, amely négy EU-direktívát léptetett életbe a rasszizmusról, a nemek egyenjogúságáról és a munkahelyen történő egyenlő bánásmódról.

A két kulcsfontosságú terület: az oktatás és a munkaerőpiac

Az integráció egyik kulcskérdése az esélyegyenlőség elérése az oktatásban. A migráns gyerekek már fiatalon, az óvodáskorban hátrányba kerülnek német születésű társaikkal szemben. Az 1996-os törvény óta ugyan minden gyermeknek joga van a térítéses óvodai nevelésben részt venni, de nem kötelező. Ez ugyanakkor sok szakértő szerint még az alacsony költség mellett is megakadályozhatja a szegényebb bevándorló családok gyermekeit abban, hogy már az iskola előtt megismerkedje-

A német oktatási rendszer felépítése. A hatévesen iskolakötelezetté váló gyermekek tanulmányaikat a négyéves általános iskolában kezdik (Grundschule), majd a tanárok és a szülők a diákokkal együtt döntenek el, hogy a középfokú oktatás három formája közül melyikben folytatják a tanulmányaikat. A Hauptschule jelenti a legalacsonyabb színvonalat, ennél jobb képzettséget ad a Realschule. Az említett két iskola elvégzése után (általános iskolával együtt kilenc vagy tíz év) egy hároméves kötelező szakoktatásban is részt kell venniük a diákoknak. Lehetőség emellett az úgynevezett duális rendszerű szakoktatás is, melynek keretében a gyakorlati oktatást a diákok egy üzemben, az elméletit pedig az iskolában kapják. A legmagasabb színvonalú középfokú iskola a gimnázium (Gymnasium), az itt végzett diákok a főiskolákon és az egyetemeken folytathatják tanulmányaikat.

nek egy német gyermekekből álló közösséggel, s ne a nyelvi ismeret hiánya miatti hátrányokkal kezdjék az általános iskolát. Míg az óvodába járó külföldi gyermekeknek több mint a fele jut be a jobb színvonalú középfokú oktatásba (Realschule, Gymnasium), azon külföldi gyermekeknek, akik nem jártak óvodába, csupán 21,3 százaléka.

A legnagyobb probléma a német iskola-rendszerrel az, hogy képességeik szerint korán megkülönbözteti a diákokat, és ezt gyakran hátrányosan befolyásolja a migráns származású diákok nyelvtudása. Mivel az általános iskola négy év, a gyermekek csak ez alatt a rövid idő alatt tanulhatnak együtt. Ezt követően a tanárok tesznek javaslatot arra, hogy a diákok milyen középiskolában folytassák tanulmányaikat, ez azonban legtöbbször azt jelenti a gyakorlatban, hogy a németül nem túl jól beszélő migráns gyermekeket leggyakrabban a Hauptschuléba, némely esetben Realschuléba irányítják, és csak legritkábban Gymnasiumba. Az effajta megosztás ahhoz vezet, hogy a gyengébb képességű gyermekek kerülnek egy közösségbe, jobb képességű társaikkal nem is igen találkoznak, emiatt nem tanulnak és nem tanulhatnak egymástól. Ráadásul a Hauptschuléba került migráns háttérű diákok számára természetes, hogy anyanyelvükön kommunikáljanak, mert a diákok aránya nem kényszeríti őket másra.

A legmagasabb szintű középiskolákba, a Gymnasiumba a török származásúaknak csak körülbelül tíz százaléka jár, míg a német tanulóknak csaknem az egyharmada. A felsőoktatásban is hasonló arányok mutathatók ki, főleg amiatt, hogy az állampolgársággal nem rendelkező bevándorlók – nem EU-tagországból származó külföldiként – jóval magasabb tandíjat kötelesek fizetni, mint német társaik. A 2000-es

PISA-tanulmány alapján kiderült, hogy az oktatás szintje általában alacsonyabb azon osztályokban, ahol magasabb a migráns gyermekek aránya, így nemcsak a migráns, de a német diákok is hátrányba kerülnek.

A PISA 2003-as felmérése azt is kimutatta, hogy Németországban szorosabb az összefüggés a szülők szociális és gazdasági háttere és a gyermekek iskolai teljesítménye között, mint bármely más OECD-országban. A tanulmány összefoglalója azt is megállapította, hogy Németország különösen rosszul kezeli az olyan tanulókat, akiknek nem német az anyanyelve és a családban sem azt használják.

A nyelvi készségek, az iskolai teljesítmény, a korai szegregáció és a társadalmi-gazdasági integráció között egyértelmű kapcsolat mutatható ki. Mindez napjainkra magas munkanélküliségi rátához vezetett a migráns fiatalok körében. A mai gazdasági környezetben kevés munkalehetőség van, és még kevesebb a külföldi származásúaknak, mivel többségük alacsonyabb képesítésű, ezért őket jobban érinti a német gazdaság szűkülése.

A munkanélküliségi ráta a nem német lakosság körében kétszer olyan magas, mint a német származásúak között: néhány tartományban a fiatal muszlimok között 30 százalék körülire becsülik. A helyzet a török származású migránsok esetében a legkedvezőtlenebb. Ha csak a képzettséggel nem rendelkezők között vizsgálódunk, akkor is azt tapasztalhatjuk, hogy a külföldiek rosszabb helyzetben vannak a munkanélküliség terén, mint a németek, hiszen míg a képzetlen migránsok háromnegyede van állás nélkül, addig ez az arány a német származásúak esetében csupán egyharmad.

A fenti különbséget részben az is magyarázza, hogy a munkaerőpiacon bizony-

tan tartózkodási státusuk és az állampolgárság hiánya miatt a muszlimok formális, illetve informális diszkriminációval szembesülnek. A német állampolgársággal nem rendelkező egyének általában csak akkor jogosultak az állásra, ha egyetlen német vagy EU-állampolgár sem jelentkezik a betöltetlen helyre, így a muszlim migránsok számára egyre nehezebb megélhetést találni.

A muszlim munkavállalóknak a munkáltatók intoleranciájával is gyakran kell szembesülniük, akik nem veszik figyelembe alkalmazottaik vallásának előírásait, mivel ez a terület jogilag még szabályozatlan. Nemcsak alkalmazottként, de önfoglalkoztatóként is nehézségekkel találkoznak. 2005-ben a berlini muszlim vállalkozók 69,9 százaléka állította, hogy nehézségei voltak a vállalkozásalapításnál. Ebből 12 százalékuk a nehézség okát abban látta, hogy nem beszélt kellőképpen németül, 31 százalékuknak finanszírozási gondjai voltak, 20 százalékuk a bürokráciában látta a problémát, 12 százalékuk pedig abban, hogy nem voltak kereskedelmi vagy vállalkozói ismeretei.

A német kormány is felismerni látszik a migráns kisvállalkozások problémáit, és különböző programokkal, például tanácsadással és kedvező mikrohitelekkel igyekszik segíteni őket, bár a kezdeményezés többek szerint nem tud teljes hatékonysággal működni, mert az érintettek kevés információval rendelkeznek róla.

Összegzés

Valódi integrációs intézkedések Németországban csak az ezredforduló óta tapasztalhatók. A német állam sokáig egyszerűen nem vett tudomást az ország területén élő és egyre növekvő számú muszlim kisebbs-

ség jelenlétéről, társadalmopolitikai értelemben csupán megtúrte őket. Jóllehet a bevándorlás a vendégmunkásprogram keretében kezdődött a 1960-as években, a muszlimokat még a 1990-es években is a *Gastarbeiter* (vendégmunkás) kifejezéssel illették, ami igen jól fejezte ki, hogy a német társadalom és a politika nem látja szükségét az integrációs programoknak. A muszlimok tényleges integrációja Németországban csak mindkét fél tevékeny részvételével valósulhat meg.

Napjainkra nyilvánvalóvá vált, hogy hosszú távon nem engedhető meg – mert komoly társadalmi kockázatokat rejt – két párhuzamos társadalom létezése, és gyökeres változásokra van szükség. Ennek eredményeképpen újult meg az állampolgársági törvény 2000-ben, majd a bevándorlási törvény 2005-ben. Ez önmagában az egymás mellett élést nem változtatja együttélésre, így ennél sokkal szerteágazóbb intézkedésekre volt és van szükség még ma is.

A német vezetők a megoldást kezdetben a párbeszédben látták, de egyedül ez a módszer sem elég. A különálló muszlim társadalom ugyanis a hatékony integráció hiányában újratermeli magát: nem érzi szükségét annak, hogy jól beszélje a német nyelvet, így nem tud eredményesen részt venni a német oktatási rendszerben. Következésképp a muszlimok alulképzettek, így csak bizonyos, a munkaerőpiac peremén és a munkamegosztás alsó fokain található tevékenységet végezhetnek, és nagyon kis arányban jutnak be a felsőoktatásba. Ez azonban ahhoz vezet, hogy nem tudnak az oktatás és a német nyelv alapos ismerete útján felemelkedni, így például a legrosszabb helyzetben lévő törökök munkanélküliségirátája több mint kétszer olyan magas, mint a nemzeti átlag.

Mint arra igyekeztünk rámutatni, a felszíni problémáknak mély társadalmi-gazdasági gyökerei vannak, így a „muszlimkérdést” akkor lehet megoldani, ha ennek a kisebbségnek új hazája egyenlő esélyeket biztosít, s ezáltal lehetővé teszi felemelkedésüket. Az oktatási rendszernek gyökeres változtatásokon kell átesnie, és ki kell egészülnie azzal is, hogy az azonos végzettségű németeket és muszlimokat ugyanolyan eséllyel alkalmazzák képzettségüknek megfelelő munkakörökben. Ehhez azonban a német munkaadók és az egész társadalom attitűdjének is változnia kell. Ezt a lakosság esetében olyan különböző kampányokkal és politikai üzenetekkel lehet elérni, amelyek rámutatnak arra, hogy a német gazdaságnak igenis szüksége van a bevándorlók munkaerejére, a szociális hálónak, különösen a német nyugdíjbiztosítási rendszernek pedig a muszlimok adóira és járulékaire. Ismeretterjesztő akciókkal azt is tudatosítani kell, hogy az iszlám nem támadó jellegű vallás, nem azonosítható a radikális iszlámista terrorizmussal, miként azt is, hogy az Európába integrálódni kívánó muszlim kisebbség elítéli az erőszakos cselekedeteket. A muszlimok esélyeit a munkaerőpiacon az is jelentősen növelhetné, ha az állam adókedvezményekkel vagy egyéb juttatásokkal ösztönözné a vállalatokat a migráns háttérű munkavállalók alkalmazására.

Napjainkra megszokasodtak a szövetségi szintű integrációs kezdeményezések, és hatékonyabbá vált a párbeszéd is. Elegendhetetlen, hogy a már meglévő és a jövőben életbe lépő intézkedéseket összehangolják minden szinten, és az egyes programok forrásai között nagyobb átjárhatóságot tegyenek lehetővé. A német politikai vezetés felismerte az oktatási rendszer és a munkaerő-piaci integráció kulcsszerepét, de a változtatások hatásait csak a ké-

sőbbiekben lehet majd érezni. Sokan kritizálják a probléma hivatalos kommunikációját is (például információhiányos, nem kellően intenzív), amin a média fokozottabb figyelmével lehetne javítani. Az említett területek mellett komoly szerepe van a sportnak is, mert a szegregáció leküzdésére a legjobb módszer olyan helyzetek teremtése, amelyekben a társadalom eltérő csoportjainak lehetősége van a találkozásra. Számos elemző szerint a sport nagyban elősegíthetné például a migráns és a német fiatalok közötti kapcsolatteremtést, a közös csapatszellem kialakítását.

Bőven van még tennivaló tehát az integráció terén, hiszen egy 2006-os felmérés adatai szerint a törökök 46,2 százaléka Törökországot érzi hazájának, s ez az arány

még a fiatalok között is igen magas: körülbelül egyharmaduk gondolkodik így. Éppen emiatt tudott a jelenlegi török miniszterelnök, Recep Tayyip Erdogan is tömegeket megmozgatni németországi körútja során. Fellépései azonban a megfigyelők szerint nem segítették elő a törökök németországi beilleszkedését, mert beszédekben azt hangsúlyozta a tömegek előtt, hogy ne asszimilálódjanak, hanem képezzenek egységes közösséget, és mindig tartsák szem előtt, hogy ők elsősorban törökök. Nem szerencsés kijelentések ezek egy olyan muszlim közösség előtt, ahol a fiatalok körében a muszlimság németországi jövőjét illetően inkább a pesszimista gondolatok dominálnak, s csupán negyediknek van pozitív jövőképe. ■

Irodalom

International Crisis Group: Islam and identity in Germany. *Europe Report*, No. 181. 14 March, 2007. www.crisisgroup.org.

A német szövetségi kormányzat honlapja: www.bundesregierung.de.

Stiftung Zentrum für Türkeistudien: ZfT-aktuell Nr. 115 – Islam in Deutschland – Einstellungen der türkischstämmigen Muslime (Religiöse Praxis und organisatorische Vertretung türkischstämmiger Muslime in Deutschland), Essen, 2006.

Az Euro-Islam-csoport honlapja: <http://www.euro-islam.info>.

A ZMD által gondozott honlap: <http://islam.de>